

J. J. Rousseau: O původu nerovnosti mezi lidmi (1753) [pouze vybrané pasáže]

Kdybch si mohl vybrat místo svého narození, byl bych volil společnost, jejíž velikost je omezena rozsahem lidských schopností, tzn. možností snadného spravování, a kde každý stačí na své zaměstnání, takže nikdo nemusí předávat druhým úkol, který mu byl svěřen; volil bych stát, kde se všichni jednotlivci znají mezi sebou, kde podvratná činnost nectnosti ani skromnost ctnosti se nemohou skrýt před zraky a soudem veřejnosti a kde ten krásný zvyk vídat se a znát se vzbuzuje lásku k vlasti a spoluobčanům dříve než lásku k zemi.

Byl bych se chtěl narodit v zemi, kde panovník a lid mají jen jeden a týž zájem, takže veškeren postup vládního aparátu směřuje jen ke společnému štěstí; to se může stát jen tam, kde lid a panovník tvořili takřka jednu osobu. Z toho plyne, že bych se chtěl narodit za vlády demokratické, rozumné a umírněné.

Předmluva

Je snadné vidět, že prapůvod rozdílů, jimiž se lidé liší, musíme patrně hledat v postupném pozměňování lidské konstituce; všeobecně se soudí, že lidé byli mezi sebou stejní, tak jako zvířata téhož druhu, nežli různé fyzické příčiny vnesly mezi ně rozličnosti, jež na nich pozorujeme. Vskutku je nenáležitě, aby tyto první změny, ať vznikly jakýmkoliv způsobem, změnily najednou a stejně všechny jednotlivce druhu; jedni se zdokonalili nebo zhoršili, získali různé vlastnosti, dobré nebo špatné, které nebyly v jejich přirozenosti, ostatní zůstali déle ve svém původním stavu; a to byl první pramen nerovnosti mezi lidmi, takže je snadnější dokázat ji takto vcelku, než určovat přesně její skutečné příčiny.

Pokud však nepoznáme přirozeného člověka, budeme se marně snažit určovat, jaký zákon dostal s sebou, nebo jaký je

nejvýhodnější pro jeho povahu. Jasně vidíme jen to, že k tomu, aby byl zákon zákonem, je třeba, aby nejen vůle toho, kterého zákon zavazuje, se mu uvědoměle podrobovala, ale aby zákon byl též přirozený, aby mluvil bezprostředně hlasem přírody.

Když uvažuji o první a nejprostší činnosti lidské duše, myslím, že tu pozoruji dvě zásady, starší než rozum: jedna nás nutí zajímat se o svůj blahobyt a své zachování, druhá nám vnuká přirozený odpor, když vidíme hynout nebo trpět kteroukoli citlivou bytost, především své bližní. Domnívám se, že spolupráce a spojení, které náš duch je schopen vytvořit z těchto dvou zásad, aniž potřebuji přidávat zásadu družnosti, vznikají všechna pravidla přirozeného práva: rozum pak je nucen uvést tato pravidla na jiný základ, když svým postupným vývojem potlačil nakonec přírodu.

Quem te deus esse Jussit, et humana qua parte locatus es in re, Disce. Snaž se pochopit, kým máš být podle rozkazu božího a jaké místo mezi lidmi zaujímáš. (Pers., sat. III 71)

Rozeznávám u lidstva dva druhy nerovnosti: jednu nazývám přirozenou nebo tělenou, protože je vytvořena přírodou a spočívá v rozdílnosti věku, zdraví, tělesných sil a vlastností ducha i duše. Druhou můžeme nazvat nerovností mravní nebo politickou, protože závisí na jakési úmluvě a je podložena nebo alespoň schválena souhlasem lidí.

Oč tedy přesně jde v tomto pojednání? Označit ve vývoji věcí okamžik, kdy násilí ustoupilo právu a příroda se podrobila zákonu; vysvětlit, jaká byla souvislost závazků, kdy se silný mohl rozhodnout sloužit slabému a národ se rozhodl získat pomyslný mír za skutečné štěstí.

Náboženství nás nutí věřit, že lidé jsou nerovni proto, že tomu tak chtěl sám Bůh, když vymanil lidi z přírodního stavu hned po jejich stvoření. Ale nebrání nám vytvářet si ze samé přirozenosti člověka a bytostí, jež ho obklopují, domněnky o tom, čím by se lidstvo mohlo stát, kdyby bylo ponecháno samo sobě. Právě na to jsem tázán a to hodlám zkoumat v tomto pojednání.

- R. se nechce spoléhat na vědu, která je podle něho ještě nedokonalá

Většina našich útrap je naším vlastním dílem a mohli bychom se skoro všem vyhnout, kdybychom si zachovali prostý, jednoduchý a osamělý způsob života, jaký nám určila příroda. Jestliže nás předurčila ke zdraví, odvažují se tvrdit, že přemýšlení je proti přírodě a člověk, který uvažuje, je zvrhlé zvíře. Když uvážíme, jak dobrou konstituci mají divoši, alespoň ti, které jsme nezničili svou kořalkou, víme-li, že téměř neznají jiných nemocí než zranění a stáří, musíme uvěřit, že studující dějiny lidské společnosti, zaznamenáváme dějiny lidských nemocí. (sr. Rep. 111)

Je zřejmé, že ten, kdo si první zhotovil šaty nebo postavil obydlí, získal věci nepříliš potřebné, protože až do té doby se bez nich obešel a protože nevíme, proč by jako dospělý nemohl vést dále takový způsob života, jaký vedl od dětství.

Vidím v každém člověku jen geniální stroj.

Podstatný rozdíl mezi člověkem a zvířaty není ani tak rozum jako vlastnost, že člověk může svobodně jednat. Příroda poroučí všem živočichům a zvíře poslouchá. Člověk zakouší stejný dojem, ale cítí, že má volnost souhlasu nebo nesouhlasu; právě vědomí této svobody ukazuje jeho oduševnělost. Fyzika jaksí vykládá mechanismus smyslu a tvoření myšlenek; ale schopnost chtít nebo spíše vybrat si a vědomí této moci jsou činy zcela duchovní, které se nevysvětlí žádným zákonem mechaniky.

Cokoliv říkají moralisté, lidský rozum vděčí mnoho vášním, které jemu opět také mnoho vděčí: jejich činností se náš rozum zdokonaluje; snažíme se poznat jen proto, že se chceme radovat; nelze pochopit, že by se namáhal rozumovat ten, kdo by neměl ani přání ani obav. Vášně samy pocházejí z našich potřeb, jejich vývoj z našich znalostí; můžeme si něco přát nebo obávat se něčeho jen podle představ, které máme, nebo prostým vnuknutím

přírody; divoch, který nemá žádnou osvětu, zná jen vášně toho posledního druhu; jeho přání nepřesahuje jeho tělesné potřeby; jediné dobro, které zná na světě, je potrava, samička a odpočinek; jediné zlo, jehož se obává, je bolest a hlad. Říkám bolest a ne smrt; protože zvíře nikdy neví, co je to umřít; znalost smrti a její hrůzy je jeden z prvních zisků, kterého člověk dosáhl tím, že se vzdálil od svého zvířecího stavu.

Dovolte, abych uvažoval o nesnadném vzniku jazyků.

První řeč člověka, řeč nejsvětovější, nejenergičtější, jediná, která mu stačila, dokud nepotřeboval přesvědčovat shromážděné lidi, byl přirozený křik. Protože člověk vyražel tento křik jen jaksi instinktivně v naléhavých případech, aby žádal o pomoc ve velkých nebezpečích nebo o ulehčení kruté bolesti, neužíval ho příliš v obyčejném běhu života, kde panují jen pocity mírnější. Když se myšlenky lidí začaly rozšiřovat a množit, když mezi lidmi počínaly rozsáhlejší styky, hledali početnější znamení a řeč bohatší; zvyšovali ohebnost hlasu, přidávali pohyby, které jsou přirozeně výraznější a jejichž významně souvisí s dřívějším učením. Předměty viditelné a pohyblivé označovali tedy pohyby, to, co slyšeli, napodobivými zvuky: protože však pohyb označuje jen předměty přítomné nebo takové, které se dají snadno popsat, a činnost viditelnou, nelze ho použít, když temnota nebo překážející hmota jej činí zbytečným, protože vyžaduje pozornosti víc, než jí vzbuzuje, přišli lidé na to, nahradit jej artikulací hlasu, která, ač nemá ten vztah k určitým myšlenkám, vhodněji je vyjadřuje jako ustálené znamení; tato náhrada mohla být provedena jen za společného souhlasu a způsobem velmi obtížným pro lidi, jejichž hrubé orgány neměly ještě žádný cvik, ale ještě nesnadnější je pochopit ji, protože tento jednotný souhlas musel být odůvodněn, takže slovo bylo jistě nezbytné, aby se zavedl zvyk řeči.

Musíme soudit, že první slova, kterých lidé užívali, měla v jejich duchu význam daleko rozsáhlejší než ta, jichž užíváme v jazycích už vytvořených, a protože naznali dělení řeči na základní části, dávali z počátku každému slovu smysl celé věty. Když začali

rozlišovat podmět a předmět, sloveso a jméno, což byl značný duševní výkon, podstatná jména byla nejdřív jen jména vlastní, neurčitý způsob byl jediným slovesným tvarem; znalost přídavných jmen se rozšířila jistě velmi těžko, protože jsou většinou slova abstraktní a abstraktní myšlení je výkon obtížný a nepřírozený.

Každá obecná myšlenka je čistě intelektuální; když se k ní přidá jen trochu obrazotvornosti, stane se myšlenkou zvláštní. Pokusme se načrtnout obecný obraz stromu, nikdy se nám to nepodaří; proti své vůli uvidíte jej velký nebo malý, řídký nebo hustý, světlý nebo tmavý; kdyby záleželo na nás, vidět na něm jen to, co je na každém stromě, ten obraz by se stromu vůbec nepodobal. Věci čistě abstraktní si představujeme stejně, nebo je chápeme jen podle řečí. Je třeba pronášet věty, je třeba mluvit, abychom měli obecné představy; protože jakmile se obrazotvornost zastaví, duch postupuje jen rozhovorem. Když tedy první vynálezci mohli dát jména jen představám, které již měli, plyne z toho, že prvními jmény mohla být jen jména vlastní.

Nebudeme dovozovat jako Hobbes, že člověk je od přírody zlý, protože nemá žádnou představu dobra; že je hříšný, protože nemá ctnost; že odpírá služby svým bližním, protože je nepovažuje za povinnost; že na základě práva, podle kterého si přivlastní s rozvahou věci, jež potřebuje, představuje si, že je jediným vlastníkem světa. Hobbes velmi dobře vidět chyby všech moderních definicí přírodního práva; ale důsledky, které vyvodil ze své definice, ukazují, že ji chápal v neméně nesprávném smyslu. Uvažuje o zásadách, které vyslovil, tento autor by měl tvrdit, že přírodní stav, kdy péče o naše zachování je méně škodlivá zachování druhého, byl vhodnější pro mír a příznivější lidskému pokolení. Říká pravý opak, protože nevhodně připisuje divochově péči o zachování potřebu ukojit množství vášní, jež jsou dílem společnosti a které učinily zákony nezbytnými. Zlý člověk, říká, je silné dítě. Zbývá, dovědět se, je-li divoch silné

dítě. Když mu tuto vlastnost přiřkneme, co z toho odvodíme? Že tento člověk je silný, zároveň závislý na ostatních, jako když je slabý, není výstřelků, kterých by se nedopustil; bije svou matku, když ho včas nekrmí, zabije některého z mladších bratří, je-li mu nepohodlný; kouše druhého do nohy, protože ho uhodil nebo vyrušil: jsou to ale předpoklady protichůdné v přírodním stavu, být silný a závislý. Člověk je slabý, dokud je závislý, a je svéprávným, nežli se stane silným. Hobbes neviděl, že stejná příčina, která divochům brání užívat svého rozumu - jak to tvrdí naši právníci -, brání jim současně zneužívat jejich schopností - jak to tvrdí on sám; takže nemůžeme říci, že divoši zaručeně nejsou zlí, protože nevědí, co je to být dobrý; poněvadž to, co jim brání konat zlo, není vývoj osvěty ani brzda zákona, ale klid vášní a neznalost hříchu: *Tanto plus in ilis proficit vitiorum ignorantio, quam in his cognitio virtutis.* (Justin.)

Je ostatně jiný prvek, který Hobbes nezpozoroval a který je dán člověku, aby za jistých okolností oslaboval prudkost jeho sebelásky nebo, před zrozením té lásky, jeho touhu po zachování, který mírní jeho zanícení pro své osobní pohodlí tím, že v něm probouzí odpor vidět utrpení svých bližních. Věřím, že se nemusím bát námitek, které by prozradily přemrštěného pomlouvače lidských ctností, když přisoudím člověku jedinou přirozenou ctnost. Myslím tím soucit, vlohu vhodnou pro bytosti tak slabé a podléhající tolika bolestem jako my, ctnost tím obecnější a užitečnější člověku, že jí užívá přede vším uvažováním, a která je tak přirozená, že i u zvířat někdy pozorujeme její sotva znatelné projevy. Aniž mluvíme o něžnosti matky k dětem a o nebezpečích, jimž čelí, aby je před nimi uchránila, stačí, že denně pozorujeme odpor koně, když má šlápnout na živé tělo. Zvíře nejde bez nepokoje kolem mrtvého zvířete svého druhu.

Taková je síla vrozeného soucitu, kterou nejzkaženější mravy ještě zcela nezničily.

Že dala příroda lidskému pokolení citlivé srdce, dokazuje tím, že mu dala slzy. (Juven. Sat. XV.131)

Mandeville dobře cítil, že při veškeré své morálce lidé by byli jen obludy, kdyby jim příroda k podpoře rozumu nebyla dala soucit: ale neviděl, že z této vlastnosti vznikají všechny společenské ctnosti, které chce lidem upírat. Skutečně, co jiného je velkomyslnost, milostivost, lidskost, ne-li soucit poskytovaný slabým, vinníkům nebo celému lidstvu?

Soucit je opravdu tím silnější, čím více se zvíře pozorující ztotožňuje se zvířetem trpícím. Je tedy zřejmé, že toto ztotožnění bylo jistě ve stavu přírodním úplnější než ve stavu rozumování. Z rozumu vzniká sebeláska, uvažování ji posiluje; rozum soustřeďuje člověka na sebe sama, oddaluje ho ode všeho, co ho tíží a trápí. Filosofie to je, co ho izoluje; podle ní si říká tajně při pohledu na trpícího člověka: zahyň, chceš-li, já jsem v bezpečí. Jen nebezpečí celé společnosti přeruší klidný spánek filosofa a vytáhne ho z jeho postele.

Je tedy jisté, že soucit je cit přirozený, který tím, že oslabuje v každém jednotlivci lásku k sobě, přispívá navzájem k uchování celého druhu.

Začněme tím, že odlišíme stránku morální a fyzickou v pocitu lásky. Stránka tělesná je obecná touha, která vede jedno pohlaví k spojení s druhým. Stránka mravní je to, co omezuje tuto touhu a připoutává ji k jedinému předmětu, nebo jí při nejmenším dodává větší stupeň energie k tomuto vyvolenému jedinci. Z toho je zřejmé, že morálka lásky je cit umělý, zrozený se společností a užívaný ženami velmi obratně a pečlivě tak, aby založil jejich nadvládu a dal převahu tomu pohlaví, které by chtělo poslouchat. Protože tento cit je založen na určitých pojmech zásluhy nebo krásy, divochu neznámých, a na porovnávání, jehož on není schopen, neznamena pro něj téměř nic: protože jeho duch si nemohl vytvořit abstraktní představy pravidelnosti a souměrnosti, jeho srdce je neschopné pociťovat obdiv a lásku, které, aniž to pozorujeme, vznikají z užívání těchto představ: poslouchá jediné temperament, který dostal od přírody, a ne vkus, který nemohl získat, tedy každá žena je mu vhod.

Pouta poddanství vznikla jen ze vzájemné závislosti lidí a vzájemných potřeb, které je spojují. Je nemožné podrobit člověka, dokud ho předem nepřivedeme do postavení, kdy se nemůže obejít bez druhého; protože se taková situace nevyskytuje ve stavu přírodním, zůstává každý bez jha a zákon silnějšího je zbytečný.

Nerovnost je sotva znatelná ve stavu přírodním.

Onen člověk, který si obsadil jistý kus pozemku a prohlásil: "Tohle je mé!" a našel dosti prostoduchých lidí, kteří mu to uvěřili, by skutečným zakladatelem občanské společnosti.

Prvním pocitem člověka bylo jeho bytí, jeho první starostí - péče o jeho zachování. Plody země mu dávaly všechny nezbytné potřeby: pud ho naučil jich užívat. Hlad, jiné chuti způsobily, že zkusil postupně různé způsoby života, a jeden z nich ho měl k tomu, aby zachoval svůj rod; a tato slepá náklonnost, postrádající jakýchkoli pocitů srdce, vedla k činu zcela živočišnému; když byla potřeba ukojena, obě pohlaví se více neznala, ba i dítě neznamenal pro matku nic, jakmile se mohlo bez ní obejít.

Poučen zkušeností, že touha po blahobytu je jedinou příčinou lidského jednání, octl se na tom stupni vývoje, kdy začal rozlišovat nečetné příležitosti, kdy společný zájem ho nutil počítat s pomocí jemu rovných, a ony ještě vzácnější, kdy soupeření ho nutilo, aby se svých bližních vystříhal. V prvním případě se sdružoval s nimi do skupin, které nezavazovaly žádného a které trvaly jen tak dlouho, pokud trvala dočasná nutnost, která je vytvořila. V druhém případě každý usiloval o svůj prospěch buď otevřeným násilím, když myslel, že je ho schopen, nebo obratností a prohnáním, cítil-li se slabší.

První úspěchy umožnily člověku získávat další rychleji. Čím víc se duch rozvíjel, tím více se zdokonalovala práce. Brzy přestal člověk spát pod prvním stromem nebo skrývat se v jeskyních, ale vynalezl několik druhů sekyr z tvrdého a ostrého kamene, kterými

sekal dřevo, vykopával zem a stavěl si chýše z větví, které pak oplácal hlínou a blátem. To už byla doba první revoluce, která vytvářela a rozdělila rodiny a která přinesla s sebou jakýsi druh vlastnictví, z něhož již asi vzniklo mnoho hádek a bojů.

První vývoj citu se stal následkem nového stavu, který shromažďoval ve společném obydlí manžele, rodiče a děti. Ze zvyku žít společně vznikly nejušlechtilejší city, které člověk zná: láska manželská a otcovská. Každá rodina se stala malou společností tím pevněji spojenou, že vzájemná náklonnost a volnost byly jejími jedinými pouty: a tak způsob života obou pohlaví, do té doby stejný, se rozlišil. Ženy se staly usedlejšími, zvykly si hlídat chýši a děti, zatím co muž sháněl společnou potravu. Obě pohlaví začala též pohodlnějším životem ztrácet něco ze své divokosti a životní síly. Ale jestliže každý jednatel se stal méně schopným bojovat proti dravé zvěři, bylo zato snazší shromáždit se a čelit jí společně.

Když se lidé začali vzájemně oceňovat a představa vážnosti se vytvořila v jejich duši, každý si na ni činil nárok a nebylo možná, aby se jí někomu beztretně nedostávalo. Z toho vznikly první povinnosti zdvořilosti i mezi divochy; takto se stala každá svévolná urážka křivdou, protože uražený, nejen cítil zlo, které z ní vzniklo, ale viděl v ní pohrdání svou osobou, což mu bylo často nesnesitelnější nežli zlo samo. Když takto každý trestal urážku, jež mu byla učiněna způsobem přiměřeným jeho vlastní samolibosti, pomsty se staly strašnými, lidé krvelačnými a krutými. To je právě stupeň, jehož dosáhla většina divokých národů, které známe; chyba je v tom, že se nedostatečně rozlišovaly myšlenky a že se nepozorovalo, jak vzdáleny jsou tyto národy od prvního stavu přírody, takže mnozí učinili závěr, že člověk je od přírody krutý a že je třeba pevné ruky, která by ho krotila.